

DE TOESTAND IS HOPELOOS, MAAR NIET ERNSTIG

Over het veronderstelde conservatisme en de permissiviteit van de Vlaamse jeugd

Tom Claes¹

SUMMARY – *The situation is hopeless, but not serious. On the supposed conservatism and the permissiveness of the Flemish Youth.* – In this short rejoinder I will formulate some critical remarks on the Tor-research on the opinions and attitudes of the Flemish youth and their teachers. In the first part of the paper I will highlight some of what I think are relatively unforeseen results of the study. I will suggest that the moderately conservative outlook, as reported in the study, could in part be the effect of the selection of problems to which the respondents were asked to react to. In the second and larger part of the paper I will discuss the notions of permissiveness, relativism and tolerance. I will argue that the notion of permissiveness as the researchers use it does not allow us to have an idea whether the Flemish youth is either relativistic or tolerant. However, I think this is a very fundamental question. A democratic society is fundamentally based on tolerance, while relativism undermines the very possibility of democracy.

KEYWORDS: conservatism, permissiveness, relativism, tolerance, youth culture

Inleiding

Het onderzoek van de Tor-groep naar de opvattingen en houdingen van jongeren en leraars is een welkome cartering van de aanwezige waarde-opties binnen onze hedendaagse samenleving, en vooral dan van ‘onze jeugd’. Die ‘jeugd van tegenwoordig’ is immers maar al te vaak de kop van jut, en bedacht met alle zonden die ‘in onze tijd’ nooit of toch veel minder voorkwamen. Dat het allemaal zo een vaart niet loopt – tenminste wat betreft hun *theoretische waardenkeuzen* – blijkt zeer duidelijk uit het onderzoek. Vandaar de ietwat dubieuze titel van dit korte stukje. De toestand is ‘hopeloos.’ Want blijktbaar is de jeugd toch niet die eeuwige broeihaard van rebellie zoals de jaren zestigers op basis van hun eigen zelfbeeld zouden willen vermoeden. Integendeel. Die hedendaagse jeugd is blijktbaar zelfs zeer tot gematigd ‘conservatief.’ Maar dat maakt meteen ook dat ‘de toestand niet ernstig is.’ De jeugd blijkt dan wel niet de kiemen voor een radicale verandering ten goede – zo die al zou kunnen – in zich te dragen. Ze draagt ook niet de kiemen in zich voor de maatschappelijke en intellectuele

¹ De auteur is als docent verbonden aan de vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap van de Universiteit Gent. Dit artikel is de neergeschreven versie van een bijdrage aan het symposium ‘Zonder Maskers’ van 3 december 1999 georganiseerd door Ethiek & Maatschappij in samenwerking met de vakgroep Grondslagen en Geschiedenis van het Recht van de Faculteit Rechtsgeleerdheid, Universiteit Gent.

verloedering die de onheilspropheten graag menen op te kunnen merken. Het zal dus allemaal wel zo een vaart niet lopen, met die jeugd – trouwens, die wordt elke dag ook weer wat ouder ...

In deze korte reactie wil ik enkele kanttekeningen plaatsen bij dit onderzoek naar de opvattingen en houdingen van jongeren en hun leraars. In het eerste onderdeel sta ik stil bij enkele van de meest opmerkelijke resultaten van het onderzoek. Ik zal de mogelijkheid opperen dat het feit dat de Vlaamse jeugd uit dit onderzoek als gematigd conservatief naar voor komt, misschien ten dele op rekening te schrijven is van de selectie van problemen die hen zijn voorgelegd. In het tweede, meer uitgebreide, deel van deze reactie ga ik in op de problematiek van permissiviteit en tolerantie. Aan de hand van onder meer Harold Bloom zal ik trachten plausibel te maken dat de notie van permissiviteit zoals die in het onderzoek van de Tor-onderzoekers geconstrueerd en gehanteerd wordt, ons niet toelaat om uit te maken of de Vlaamse jeugd relativistisch dan wel tolerant is. Ik meen dat dit een belangrijk onderscheid betreft. Een democratische samenleving is immers fundamenteel gestoeld op het tolerantiedenken, terwijl het relativisme de fundamenten van de democratie ondergraaft.

1. Over het veronderstelde conservatisme

Globaal gezien blijkt uit dit onderzoek dat de Vlaamse jeugd braaf is. Toch zijn er kernen van morele onenigheid op te merken. Een opmerkelijk resultaat is de redelijk strakke houding inzake een aantal knellende maatschappelijke ethische problemen. Echtscheiding wordt zo door iets meer dan 14% van de jongeren als ‘nooit of meestal niet gerechtvaardigd’ bestempeld. Het zou interessant geweest zijn om de familiale achtergrond van deze groep te controleren. Prostitutie (43%) en zelfdoding (42,1%) worden sterk afgewezen door een grote groep van de jongeren, terwijl respectievelijk ‘slechts’ 19,4% en 22,5% deze ‘meestal of altijd gerechtvaardigd’ noemen.

Een zeer interessant stuk uit het onderzoek handelt over wat de auteurs een nieuwe ‘breuklijn’ noemen. Deze gaat volgens hen over *“het debat over de al dan niet wenselijkheid van de multiculturele samenleving, over de emancipatie van vrouwen, de gelijkberechtiging van homoseksuelen, de bescherming van het leefmilieu of de vrijwaring van de kwaliteit van het leven”* (p.81). De conflicten die zich rond deze breuklijn kristalliseren draaien dan rond *“een aantal fundamentele tegenstellingen, zoals een voorkeur voor een autoritair samenlevingsmodel versus een positieve waardering van zelfontplooiing”* (pp. 81-82). De Tor-groep heeft getracht deze nieuwe breuklijn te onderzoeken aan de hand van de houdingen die door de jeugd en hun leraars worden aangenomen. *“Een gevoel van politiek cynisme of politieke machteloosheid, een etnocentrische houding, een utilitair-individualistische opstelling en een pleidooi voor harde repressie ten aanzien van criminaliteit, wijzen op een rechtse positie op die breuklijn”*. (p. 83)

De bevindingen zijn de moeite waard om kort aangehaald te worden. De onderzoekers stellen dat een gevoel van politieke machteloosheid onder de jeugd sterk is verspreid. De relatief hoge score van die jeugd komt vooral in confrontatie met hun leraars tot uiting. Wanneer men de jongeren daarentegen vergelijkt met de ‘Vlaamse bevolking in het algemeen’ blijkt dat ze eigenlijk minder politiek cynisch zijn dan deze globale referentiegroep. De jongeren zijn wel beduidend racistisch ingesteld. Ongeveer 55

procent van hen noemt zich matig of sterk ethnocentrisch. Ze bevinden zich wat betreft deze score ongeveer op het niveau van het Vlaamse gemiddelde. Men kan zich dan ook terecht de bedenking maken dat deze ‘Vlaamse bevolking in het algemeen’ niet mag verward worden met een ‘normaalijn’ in morele betekenis. Het is niet altijd zo dat omdat men ‘niet erger scoort’ dan het gemiddelde, deze ‘score niet zo erg’ is. Met het utilitair-individualisme loopt het bij de jeugd ook niet zo een vaart als sommigen wel eens vrezen. De steun ervoor is betrekkelijk zwak. Uit de uitlatingen omtrent straffen en de aanpak van misdadigheid zou eventueel kunnen blijken dat de jeugd het onwankelbaar vertrouwen in de ‘rechtsstaat’ enigszins verloren heeft – een rechtsstaat waarin iedereen onschuldig is tot de schuld is bewezen, en waarin zelfs de meest immorele actoren rechten blijven hebben. Driekwart van de jongeren menen dat iedereen recht heeft op een eerlijke rechtsbedeling. Dat valt mee. Maar “*daar staat dan tegenover dat bijna dertig procent vindt dat zware misdadigers zonder vorm van proces moeten worden opgesloten*” (p.90); dat “*twee derde pleit voor castratie van verkrachters*” (*ibidem*) en “[*b*]ijna de helft van de jongeren pleit voor het opnieuw invoeren van de doodstraf” (*ibidem*). Het brengt de auteur ertoe te stellen dat (vooral) “*bij zware criminaliteit de basisprincipes van de rechtsstaat blijkbaar op de helling komen te staan*” zodat bij een kwart tot een derde van die jongeren reeds sprake is van de verwerping van de centrale principes van de rechtsstaat. Ik denk echter dat we dit kunnen nuanceren. Deze ‘uitschuiver,’ net als andere, situeert zich vooral op het vlak van het concrete, minder op het vlak van de theoretische aanvaarding van de principes en verworvenheden van die rechtsstaat. Dat valt uiteindelijk dan toch ook nog mee. Het is immers bekend dat het moraliteitsgehalte van mensen, gemiddeld genomen, daalt wanneer de (morele) problemen waarmee men wordt geconfronteerd reëel zijn. Onze ‘morele score’, om het zo maar eens te noemen, stijgt bij de toename van de abstractheid van het probleem. Die rechtsstaat echt in vraag stellen doet de jeugd globaal gezien niet. Maar zeg nu zelf: hoe zou je zelf antwoorden op de vraag of een zware misdadiger direct mag gestraft worden. We hebben de laatste jaren voldoende ‘zware misdadigers’ aan het gerecht weten blijven te ontsnappen, of niet veroordeeld worden, of vervroegd vrijkomen,... Althans, dat is toch de perceptie van de meerderheid onder ons. Behalve deze reden is er wellicht ook nog een tweede voor deze schijnbare afvalligheid aan enkele principes van de rechtsstaat. Rechten en plichten verkrijgen maar hun volle betekenis voor iemand wanneer ze geschonden worden en wanneer ze ook daadwerkelijk moeten nagekomen en bevochten worden. De jeugd zit op dat vlak voor het grootste gedeelte wel goed. De respondenten zaten allemaal nog veilig op de schoolbanken. Je zou kunnen zeggen dat de meeste van deze achttienjarige hun rechten en plichten nog niet echt aan den lijve hebben ondervonden.

Het globale beeld van de jeugd zoals dat uit het onderzoek van de Tor-groep naar voren komt is dat van een jeugd die grosso modo geen sterke breuk vertoont met de globale Vlaamse bevolking. Er blijken, aan de hand van dit onderzoek tenminste, geen grote vernieuwingsprojecten te verwachten van deze jeugd. Ze bewegen zich eerder veilig in ‘de vaart van het volk’. Maar is dit niet een beetje vreemd? Wellicht is dit beeld van de ‘conservatieve jeugd’ iets te simplistisch. Wat, bijvoorbeeld, met de ecologische beweging? Ecologische thema’s zijn toch een onderdeel van wat de onderzoekers de nieuwe breuklijn hebben genoemd? Wordt deze beweging dan niet door de jeugd gedragen? Mijn subjectieve indruk is van wel. Maar misschien vergis ik me, en is het ecologisch thema voor onze jeugd nu al een soort van ‘verworven inzicht’ waardoor het niet langer

centraal staat op welke politieke agenda deze jeugd ook mag hebben. Trouwens, de – niet altijd van een leien dakje lopende – uitdieping van de groene beweging van *single issue*-beweging naar volwaardige politieke beweging wijst wellicht ook ten dele in die richting. Toch blijf ik de indruk hebben dat door de keuze van thema's en vraagstellingen de 'progressiviteit' van de jeugd enigszins geminimaliseerd wordt. Dit is natuurlijk maar een vermoeden. Bij elk onderzoek dienen keuzen gemaakt te worden.

Een ander belangrijk inzicht dat dit onderzoek oplevert, is dat de cultus van het 'Ik' eerder een theoretisch, of beter nog, ideologisch gegeven is, en niet zozeer in de sociale praktijk tot uiting komt. 'Authenticiteit' en 'eigenheid' worden dan als wenselijk en als een 'ideaal' gezien. Toch leidt dit niet noodzakelijk tot het verbrekken van de solidariteit. Het zo gevreesde 'naast elkaar leven' van 'egoïstische individuen' is nog niet voor morgen.

Dit brengt me tot een ander thema dat mijns inziens best in het onderzoek betrokken werd, namelijk het thema van de *mondialisering* en *globalisering*. Het lijkt me zo te zijn dat – om het met Georg Simmel te zeggen – het proces van sociale en individuele differentiëring niet enkel een individualisering met zich mee brengt, maar ook een groeiend besef voor datgene wat gemeenschappelijk is. Een illustratie kan dit duidelijk maken. Tijdens een losse babbel met enkele van mijn studenten viel me op dat ze de waarde van authenticiteit en individualiteit in hoge mate appreciëren. 'Zelfontplooiing,' 'jezelf zijn,' enzoverder worden door de meeste positief onthaald. Dit uit zich niet enkel op het individuele vlak, maar ook op het culturele vlak. De 'waarde van culturen' wordt sterk beklemtoond. Ook op dit niveau blijft het discours van eigenheid doorwerken. Dit kan op veel manieren verder uitgewerkt worden. De afkeer voor de culturele eenheidsworst leidt bij de enen tot het verdedigen van de wenselijkheid van cultuurcontact en wederzijds leren; bij de anderen dan weer tot de stelling dat cultuurvermenging onwenselijk is – een respectievelijk 'progressieve' en 'rechtse' uitwerking. Om het verband te leggen met het thema van mondialisering: vele studenten beklemtonen terzelfdertijd én de waarde van eigenheid en individualiteit, én de noodzaak om toch een groeps- en cultuuroverschrijdend moreel en juridisch kader van rechten uit te werken. Toegespitst op het onderzoek van de Tor-groep betekent dit dat vaak een lokaal ethnocentrisme wordt gekoppeld aan een globaal universalisme. Het is een gok van mij, maar ook niet meer dan dat, dat het peilen naar de houdingen inzake meer mondiale problematieken en aspecten van globalisering, een beeld van een meer 'open' en minder ethnocentrische jeugd zou hebben opgeleverd.

2. Permissiviteit, relativisme en tolerantie

In elk onderzoek – zoals reeds eerder gezegd – dient men keuzen te maken. In plaats van te blijven jammeren over 'de vraagstellingen waren fout en onvolledig' wens ik, naast de suggesties omtrent ecologie en globalisering als onderzoeksthema's, liever een meer substantieel positief voorstel te doen naar de onderzoekers toe. Dit voorstel heeft te maken met wat ik eerder zei omtrent de wenselijkheid van individualiteit en authenticiteit zowel op individueel als op groeps- en cultureel vlak. Het zal de onderzoekers eventueel ook in staat stellen om enkele conceptuele problemen binnen hun onderzoek op te lossen, en de klaagzang van enkele onheilsprofeten beter te testen en te evalueren. Eerder verwees ik naar een 'losse babbel' met mijn studenten. Mijn bedoeling in dat

gesprek was te peilen naar hun opvattingen omtrent de *universaliseerbaarheid* van morele opvattingen. Onder universaliseerbaarheid verstaat men iets anders dan de eventuele *universaliteit* of universele aanvaarding van morele opvattingen. Binnen het morele domein kan het feit dat velen een bepaalde morele optie verdedigen een goede aanwijzing zijn voor het feit dat dit ook de ‘goede’ morele optie is. Maar, zoals we net gezien hebben, waar ik het over de score van de jeugd inzake ethocentrisme als overeenkomend met die van de Vlaamse bevolking in het algemeen had, *hoeft dit niet* altijd zo te zijn. Inzake moraal is een ‘morele meerderheid van één’ een open mogelijkheid. Pater Kolbe die hardnekkig weigerde te buigen voor de vernietigende immoraliteit van de vernietigingskampen en dit met de dood moest bekopen, is hier een voorbeeld van. Ethiek is niet louter een zaak van neuzen tellen. Zelfs al zou de hele wereld minus één ‘zus’ denken, dan is het nog steeds mogelijk dat die ene die ‘zo’ denkt, het morele gelijk aan zijn of haar kant heeft. Dit betekent dat zelfs wanneer een bepaald moreel inzicht niet daadwerkelijk door allen of door de meerderheid wordt aanvaard, dit toch een gerechtvaardigde kandidaat voor universalisering – in de zin van terechte kandidaat voor universele aanvaarding – zou kunnen zijn.

Het begrip *universaliseerbaarheid* is een moeilijk begrip. En het gebruik dat ik er net van heb gemaakt komt niet volledig overeen met hoe het in de moraal filosofische literatuur wordt gekarakteriseerd. Sommigen stellen bijvoorbeeld dat universaliseerbaarheid een noodzakelijke eigenschap van een moreel inzicht of principe is. Men bedoelt dat wanneer een bepaalde morele regel of principe voor een *bepaalde* persoon in een *bepaalde* situatie van toepassing is, deze regel of dit principe dan ook van toepassing is voor *iedereen* die zich in *dit soort* van situatie bevindt. Hier begint vervolgens volgens velen de discussie. Immers, sommigen stellen dat individuele, of gender, of sociale, maar volgens velen zeker culturele verschillen van zo een fundamentele aard zijn dat dit soort van universaliseerbaarheid niet haalbaar is. Dit zou betekenen dat een universaliserende ethiek onmogelijk is. Het maximale waarover we in deze visie kunnen spreken is een lokale ethiek. Al naargelang het niveau waar men de ‘onvergelijkbaarheidslijn’ legt, spreekt men dan over individueel, gender, sociaal of cultureel gebonden en beperkte ethieken. ‘Niemand’ bevindt zich ooit in een vergelijkbare situatie, omdat de constructie van ‘de situatie’ persoons-, gender-, sociaal- of cultuurgebonden is. Het is op basis van dit soort redeneringen dat men bijvoorbeeld spreekt over de culturele bepaaldheid van bijvoorbeeld ‘moord’ versus ‘doden,’ of over de ‘culturele constructie van verkrachting’ omdat de ‘paarrituelen’ cultureel verschillen.

Wat deze laatste soort van problemen betreft, is er een verband tussen mijn versie van universaliseerbaarheid – als kandidaat voor universele promotie – en de meer technische formulering van universaliseerbaarheid. De brug tussen beide heet immers ‘relativisme.’ Je vindt deze terug onder verschillende vormen. Maar de vorm waaronder dit spook in het gesprek met de studenten terugkwam, was ongeveer in de volgende formulering: *“iedereen is anders, en zeker op het macro-niveau verschillen alle culturen zodanig veel van elkaar zodat het onmogelijk, ja zelfs onwenselijk is om onze morele inzichten te willen opdringen aan anderen, en dit is zeker het geval wanneer het andere culturen betreft.”*

Behalve een mogelijkheid tot universeel perspectief kan het individualiseringsdenken ook leiden tot de perceptie van onmogelijkheid en vandaar tot het onwenselijk want imperialistisch karakter van het promoten van onze morele ideeën. En dit is belangrijk. Ook Bloom – één van de meest bekende onheilsprofeten inzake ‘de jeugd van tegen-

woordig' – heeft hier op gewezen in zijn kritiek van de Amerikaanse jeugd, en in zijn kritiek op de intellectuele verwerking en weerslag van het authenticiteits- en individualiseringsdenken, zoals we dat in de ideologie van het 'identiteitsdenken' terugvinden.

Allan Bloom lanceerde in 1987 in zijn *The Closing of the American Mind: How Higher Education has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students* een radicale kritiek op het relativisme en het nihilisme dat hij meende te ontwaren bij veel van zijn studenten. Hij stelt dat dit het gevolg is van een intellectuele crisis – een denken dat niet meer geleid wordt door het streven naar waarheid. In zijn openingspagina's stelt hij dat de democratie functioneert door wat gelijk is aan ons allen te laten primeren boven wat ons uniek maakt. Wat onze identiteit uitmaakt, is niet onbelangrijk, maar, bekeken vanuit het functioneren van de democratie is wat ons doet verschillen uiteindelijk van minder belang dan wat ons allemaal tot burgers maakt. Verschil en identiteit, zo stelt hij, komen in de hedendaagse Amerikaanse samenleving te primeren boven de noties van gelijkheid en collectiviteit. Wat in het moderne Amerika van belang is geworden is in de eerste plaats de *individuele zingeving* op basis van het besef van eigenheid en andersheid. Op zoek gaan naar jezelf, je identiteit vinden, ... al deze aansporingen leiden tot de morele imperatief van de constructie van eigenheid op basis van andersheid. Het andere wordt het waardevolle, en dit wordt gekoppeld aan een aansporing tot openheid, waarbij de andersheid van de ander niet in het gedrang mag gebracht worden. Deze tendens uit zich volgens Bloom niet enkel ideologisch en sociaal, maar ook intellectueel.

In zekere zin zou je, op het eerste zicht, op basis van de resultaten van de Tor-groep kunnen besluiten dat het met dit door Bloom zo gevreesde individualisme, met betrekking tot de Vlaamse jeugd alleszins niet zo een vaart loopt. Heeft deze onheilsprofeet dan ongelijk? Het staat buiten twijfel dat Blooms analyse zeer controversieel is. Toch meen ik dat het Tor-onderzoek geen weerlegging van Blooms these kan genoemd worden, en de redenen hiervoor zijn mijns inziens belangrijk. Bloom schetst deze dynamiek van verschil, identiteit, andersheid en authenticiteit zoals gezegd op ideologisch, sociaal en intellectueel vlak. Andersheid en individualiteit zijn volgens hem wat betreft de Amerikaanse jeugd een belangrijk onderdeel van hun zelf-ideologie en hun ideologie omtrent het zelf geworden. Wat dit betreft steunen de Tor-gegevens tot op zekere hoogte Bloom. Ze volgen hem echter niet wanneer Bloom ook de negatieve sociale effecten hiervan aantoonst en bekritiseert. Volgens de Tor-groep leidt dit individualiteitsdenken in Vlaanderen niet tot het in vraag stellen van collectiviteiten, en doet dit de jeugd niet verzanden in een opportunistisch utilitair-individualisme. In die zin weerlegt het Tor-onderzoek Bloom wel. Of niet? Niet volledig, want naast de ideologische en sociale dimensie van dit authenticiteits- en identiteitsstreven heeft Bloom het nog over de *intellectuele effecten* van deze houding.

De ideologie van eigenheid en andersheid, ingekapseld in de morele imperatief tot openheid, ondergraaft gemeenschappelijke intellectuele aspiraties. De openheid slaat zo om in een relativisme, wat tot uiting komt in een reeks 'zelfevidente slogans' als: 'openheid als deugd,' 'de waarheid is relatief,' 'moraal is niet-universeel,' 'absolute waarden zijn onderdrukkend,' 'gelijkheid in verschil,' 'verschil is de basis van gelijkheid' enzoverder. De zucht naar identiteit en verschil wordt intellectueel verwerkt en vertaald in een relativisme inzake kennis en wetenschap en een relativisme inzake moraal.

Dat dit relativisme desastreuze gevolgen heeft voor ons denken en handelen staat voor Bloom als een paal boven water. Het statuut van wetenschap en wetenschappelijke, of beter betrouwbare kennis wordt ondergraven, met alle intellectuele gevolgen van dien. Een klein voorbeeld: in de Verenigde Staten van Amerika zijn de zogenaamde ‘intersectionality’-studies momenteel zeer in. Het betreft hier een sociaal-‘wetenschappelijk’ perspectief waarin onder meer gesteld wordt dat onze kennis bepaald wordt door de interactie tussen onze klasse, ons geslacht en ons ‘ras’. Kennis waarvan gesteld wordt dat die op een of andere wijze boven deze determinerende invloeden kan uitkomen is verdacht en wordt beschouwd als kennis die waarschijnlijk de dominerende klasse, geslacht en ras bevoordeelt. De klassieke wetenschap wordt zo een zaak van de man uit de blanke middenklasse, en inherent dubieus. Jammer genoeg is dit verwant aan wat ook ik in de lessen soms als opmerking te horen krijg. Een voorbeeld. Een tijdje geleden verdedigde ik in een les de stelling dat de moderne wetenschap een betrouwbaar cultuuroverschrijdend perspectief op de wereld geeft en dat de moderne wetenschap een paradigmatisch voorbeeld voor betrouwbare kennis was. Niet zo volgens een studente, die zeer beslist de stelling poneerde dat “Westerse wetenschap niet werkt in China.” Omdat ik de draagwijdte van deze uitspraak moeilijk kon inschatten vroeg ik haar of dit betekende dat wanneer Chinese ingenieurs in China een brug bouwen ze niet de inzichten van de hedendaagse wetenschap gebruiken, maar beroep doen op ‘Chinese kennis.’ Haar antwoord was verhelderend: “dat is niet waarover het gaat, het gaat hier over de vraag of die brug in de eerste plaats dient gebouwd te worden.” Wat op het eerste zicht een epistemologisch probleem was, bleek nu een veel breder en bovendien ook moreel probleem te zijn. Het is precies dit soort van houding waar Bloom ons voor waarschuwde. Wetenschap is volgens velen (slechts) een westers gezichtspunt. De redenering gaat dan verder en men stelt vervolgens dat we dit perspectief niet *mogen* universaliseren omdat dit slechts één van de vele mogelijke gezichtspunten is en we de waarde van de niet-westerse kennissystemen *dienen* te revaloriseren. De aandachtige lezer zal de overgang van feit naar behoren in de voorgaande redenering opgemerkt hebben. Meer uitgeschreven komt de redenering neer op het volgende: (1) alle kennis is perspectivistisch, gebaseerd op de eigenheid van de waarnemer; (2) er is geen geprivilegieerd perspectief op de wereld; (3) westerse wetenschap is slechts één van de mogelijke perspectieven op de wereld; (4) stellen dat westerse wetenschap in alle culturen werkt is intellectueel imperialistisch, want het ontkent de eigenheid van de andere culturen. De ideologie van eigenheid en verschil leidt hier tot een epistemologische kritiek op de mogelijkheid van cultuuroverschrijdende kennis; die meteen gekoppeld wordt aan een morele kritiek inzake intellectueel imperialisme en de ontkenning van verschil.

In het voorbeeld van hierboven zit bovendien nog een andere dimensie verborgen. Eén van de verborgen premissen van de ‘redenering’ is immers dat het veronderstelde technologisch imperatief van de moderne wetenschap andere culturen dreigt kapot te maken. Het leek immers zo dat het bouwen van de brug in kwestie het gevolg was van de westers-wetenschappelijke wereldbeschouwing waarbij we voorbijgaan aan de eigenheid van de Chinese cultuur, enzovoort.

De tijdsgeest waar Bloom voor waarschuwt is deze waarin het relativisme en het authenticiteitsdenken de universaliseerbaarheid van kennis en moraal, de universele toepasbaarheid van betrouwbare kennis en morele inzichten in twijfel trekt. En dit – mijns inziens belangrijke – punt is niet door de Tor-onderzoekers in hun onderzoek

opgenomen. Dit is jammer, want het stelt hen daardoor ook niet in staat de aard van de zogenaamde 'permissiviteit' van de hedendaagse jeugd te onderzoeken. Ik bedoel hiermee het volgende.

De ideologie van authenticiteit en identiteit vertaalt zich naar een moraal die gebaseerd is op verschil en het in stand houden van dit verschil, in plaats van naar een moraal op basis van wat ons gelijk maakt. Bloom meent dat dit zich vertaalt in de eis tot openheid en in een relativisme inzake kennis en moraal. Relativisme inzake ethiek is een lastig begrip en doet zich in vele versies voor. In essentie komt het relativisme neer op de stelling dat er op het meest fundamentele niveau geen knock-down argument kan gegeven worden voor of tegen bepaalde morele posities. Deze feitelijke vaststelling kan vervolgens eventueel aangevuld worden met de morele stelling dat men *daarom* morele opvattingen die in conflict zijn met de eigen inzichten moet dulden, of eventueel zelfs moet respecteren. Dat het relativisme hierdoor incoherent wordt, neemt niet weg dat deze morele conclusie vaak aan de feitelijke veronderstelling wordt gekoppeld. Zo een moreel relativisme is fundamenteel verschillend van *tolerantie*. Een tolerant iemand meent goede argumenten te hebben voor de eigen morele inzichten, maar meent ter zelfde tijd dat er in een democratische samenleving voldoende morele speelruimte moet in stand gehouden worden waarbinnen meerdere opties naast elkaar kunnen bestaan die in een democratisch proces in discussie kunnen treden. Het tolerantiedenken vertrekt vanuit een affirmatie van de mogelijkheid van een correct moreel gezichtspunt, en staat daarmee lijnrecht tegenover het relativismedenken.

De Tor-onderzoekers stellen dat 'jongeren tolerant zijn inzake seksuele ethiek en bio-ethiek.' Dat kan waar zijn, maar waar ik als moraalwetenschapper in geïnteresseerd ben, is het antwoord op de vraag welke soort van houding hier eigenlijk door de 'permissiviteitsindex' wordt gemeten. Meet deze index het tolerantiedenken van de hedendaagse jeugd, of gaat het hier over een relativisme inzake ethiek? Dat dit geen klein onderscheid is blijkt uit het voorgaande. Het onderscheid tussen tolerantie en relativisme is zeer groot, en heeft ook een breder belang, want de twee houdingen zijn immers verbonden aan twee fundamenteel verschillende perspectieven op de haalbaarheid van betrouwbare kennis en van de mogelijkheid tot het formuleren van 'een correct perspectief' inzake morele inzichten en opvattingen. Deze inzichten, en hier heeft Bloom dan weer op gewezen, liggen aan de basis van twee fundamenteel verschillende projecten inzake kennis, ethiek en samenleven.

Is de Vlaamse jeugd eerder tolerant of eerder relativistisch? Dit is niet direct uit het onderzoek af te leiden. Als Blooms analyse, waarin het relativisme ten overstaan van wetenschap en het relativisme inzake ethiek als met elkaar verbonden worden voorgesteld, klopt, dan is er reden tot ongerustheid. Elke rechtgeaarde scepticus krijgt immers de kriebels bij de resultaten die de Tor-groep rapporteert inzake alternatief geloof bij jongeren. Hieruit blijkt dat 57% van de jongeren "eerder of zeker niet" gelooft in geesten, maar dat 22% 'twijfelt' en dat 21% "eerder of zeker wel" het bestaan van geesten aanneemt. 'Waarzeggerij' kan op minder bijval rekenen (respectievelijk 67.6%; 22% en 10.4%); maar voor de andere items krijgen we bevestiging van het beeld dat tussen de 50% en de 40% van de jongeren de mogelijkheid van volstrekte nonsens openhoudt – de cijfers, in de zojuist gevolgde volgorde: helderziendheid: 49.6%, 26.9%, 23.5; reïncarnatie: 54%, 25.7%, 20.3%; astrologie: 57.4%, 23.1%, 19.3% en UFO's: 59.2%, 21.4%, 19.3%. Mijn suggestie naar de onderzoekers toe is dan ook om de houding ten overstaan van de mogelijkheid van betrouwbare kennis mee

in het onderzoek te betrekken. Een ‘relativisme-index’ zou de gegevens van de ‘permissiviteitsindex’ in ruimer perspectief kunnen plaatsten, en een mogelijke brug kunnen vormen tussen de resultaten inzake politiek en ethiek.

Met dit alles wil ik niet beweren dat Bloom juist zat en dat de Tor-onderzoekers fout zijn bij hun typering van de jeugd als tolerant. Ik heb Bloom enkel gebruikt om te beargumenteren dat een ‘authenticiteitsdenken en streven’ en een ‘relativiserende tendens inzake kennis en ethiek’ verbonden zijn. Het betreft hier immers een cluster van houdingen. Maar misschien overdrijf ik in mijn interpretatie van de gegevens inzake het alternatief geloof bij jongeren. Althans, dat vermoedde ik toch een beetje toen ik op de discussiedag omtrent het boek van de Tor-groep naar voor bracht wat ik juist heb geschreven.

Het werd dan ook een beetje koud rond het hart toen ik na de lezing door enkele mensen ‘bestormd’ werd en van hen het verwijt te horen kreeg ‘dat ik de wetenschap te hard verdedigde,’ ‘dat er toch meer is dan wetenschap,’ ‘dat wetenschap niet alles kan oplossen’ (wat waar is), ‘dat wetenschap zo koel en hard is’ enzoverder. Deze reacties, tezamen met de relativistische reacties tijdens de discussie waar ik het eerder over had bevestigd mijn bang vermoeden dat de situatie in Vlaanderen, toch zeker wat ethiek betreft, in de richting verschuift waar Bloom voor waarschuwde in het boek dat hij met de volgende zin laat aanvangen: “*There is one thing a professor can be absoluteley certain of: almost every student entering the university believes, or says he believes, that truth is relative.*”

Literatuur

BLOOM A. (1987), *The Closing of the American Mind: How Higher Education has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. Foreword by Saul Bellow, Simon and Schuster, New York

ELCHARDUS M. (1999), *Zonder Maskers. Een actueel portret van jongeren en hun leraren*, Globe, Gent